

על משפטנים והיסטוריה

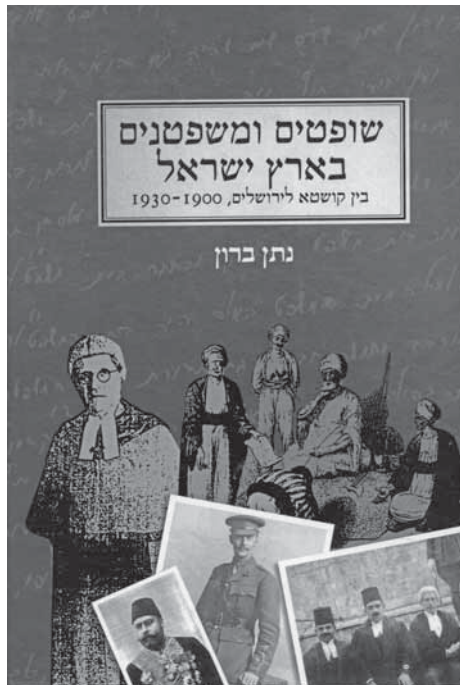
נתן ברון, שופטים ומשפטנים בארץ ישראל, בין קושטא לירושלים 1930-1900, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"ח, יג+420 עמ'

בספר זה מבקש נתן ברון, היסטוריון של משפט, להציג את שורשיה של מערכת המשפט בישראל. בניגוד להיסטוריוגרפיה המקובלת, המסמנת את ראשיתו של המשפט הישראלי עם תחילת השלטון הבריטי לאחר מלחמת העולם הראשונה, מדגיש ברון דווקא את היסודות העות'מאניים של המערכת. בשני החלקים הראשונים בספר הוא מציג את מערכת השיפוט העות'מאנית ואת עורכי הדין והטוענים המשפטיים שפעלו בארץ באותה תקופה.

בצד הצגה טכנית בעיקרה של מערכת בתי המשפט, יש בחלקים אלו הפרכה משכנעת של הדימוי המזולזל והשליילי שדבק בשלטון העות'מאני בכלל ובמערכת המשפט שלו בפרט. היסטוריונים וכותבי עתים הסתפקו בתיאורים לקוניים של מערכת השיפוט העות'מאנית כמערכת מושחתת, משוחדת, מסורבלת וחסרת מקצועיות, ואילו ברון מתאר מערכת סדורה של מוסדות וכללים, רפורמות שונות ומאמץ שלטוני ניכר להשביח ולייעל את מערכת המשפט. הוא בוחן ביסודיות תריסר הליכים משפטיים בבתי משפט חילוניים ומוצא כי בתי המשפט פעלו במקרים אלו ביעילות ובמהירות. ברון אינו מפריך את הטענה הרווחת באשר לשחיתות שפשתה בבתי משפט אלו, אך מטיל ספק בהיותה אופיינית לתקופה העות'מאנית דווקא ומזכיר כי שוחד לא היה נדיר גם בתקופה הבריטית. זו תרומה חשובה, שכן בכך דוחה ברון

את ההיסטוריה של המנצחים (בריטניה) וסולל את הדרך למחקרים עתידיים, יסודיים יותר וחפים מדעות קדומות, על התקופה העות'מאנית בארץ. בפרק השלישי מקדיש ברון עשרה עמודים להצגת עורכי הדין הראשונים בארץ, ורק עמוד אחד מתוכם מוקדש לעורכי הדין הערבים. מאחר שבתקופה המדוברת היו הערבים רוב מכריע בארץ, ובהתחשב בזיקה המיוחדת והמורכבת שהתקיימה בינם לבין האימפריה העות'מאנית, ראוי היה לתת משקל משמעותי יותר להיסטוריה של המשפטנים הערבים. אך ניכר כי ברון לא עשה מאמץ מחקרי בכיוון זה, ומסקנותיו בעמוד זה (למשל שעורכי דין ערבים פעלו פחות בשוק הפרטי ויותר כפקידי מנהל) מבוססות על השערות. העיסוק המצומצם במשפטנים הערבים ניכר גם בחלקו השלישי של הספר, שעניינו מערכת המשפט בתקופת השלטון הבריטי, והכולל סקירות פרטניות של ארגון המערכת המוסדית בתקופה זו. מבין השורות בספר עולה תמונה של נוכחות משמעותית של ערבים במערכת המשפט המקומית, הן כעורכי דין והן כשופטים. יתר על כן, על פי התמונה המרוזנת, במרבית העניינים המשפטיים, המקצועיים והמסחריים, לא הייתה חשיבות רבה להבחנה בין יהודים וערבים. למשל בספרו את השתלשלות העניינים בפרשת קרקעות זיתא (בחלק הרביעי) מזכיר ברון כי את התובעים הערבים ייצג עורך הדין יהודה קייזרמן ואת הנתבעים היהודים – עורך דין ערבי. הוא מעיר על כך כי 'דווקא חילופי התפקידים האלה – עורך דין יהודי מייצג ערבים ועורך דין ערבי מייצג יהודים – לא היו צריכים לעורר תמיהה, שכן הדבר היה מקובל למדי אז' (עמ' 216), אך אינו מרחיב מעבר לכך ואינו מייחס לעובדה זו משמעות מחקרית או תאורטית.

אכן אחת מחולשותיו של הספר היא שברון רואה בפיצול בין יהודים לערבים נתון ושוגה בהנחה שכל אחד מהקולקטיבים הלאומיים

של שכנינו, את דעותיהם ומחשבותיהם, את השאלות והפרובלמות המעסיקות אותם במקצוע המשפט. ואם בארץ ישראל אנו מכווננים את ביתנו הלאומי, הרי זה לא ימלט שלא נושפע מהערבים אם בחיוב, או בשלילה, ועלינו ללמוד את דעותיהם ותרבותם.¹

אך כאמור בהיעדר גישה יחסנית ברון אינו מנסה שאלה מחקרית בדבר מהות היחסים בין משפטים ערבים ויהודים, שאלה שעשויה הייתה לתת לניתוחו ההיסטורי כיוון ומיקוד.

סקירת ההיסטוריה של מקצוע עריכת הדין בפלשתינה-א"י לוקה בחסרים משמעותיים נוסף על ההתייחסות המוגבלת למשפטים הערבים. לעתים נראה כי ברון הכריע בעניין הכרעות שרירותיות למדי או לפחות בלתי מוסברות. חלקן השני של הספר עוסק בקבוצת יהודים-ציונים שלמדו משפטים באיסטנבול, ואשר מכונה קבוצת

הללו – ומכאן גם מקצוע עריכת הדין בכל אחד מהם – התפתח בנפרד. לעומת זאת על פי הגישה היחסנית (relational) אין להבין את ההתפתחות של אחד הקולקטיבים מבלי לראות ביחסים המורכבים ביניהם משתנים מכווננים בהיסטוריה זו. המקרה של מערכת המשפט בפלשתינה-א"י מספק הזדמנות מצוינת ליישומה של גישה יחסנית זו. מצד אחד במערכת המשפט פעלו ערבים ויהודים יחדיו תחת קורת הגג המוסדית של המדינה הקולוניאלית הבריטית, למדו וקיבלו הכשרה משותפת, קיימו קשרים מסחריים ענפים והכתיבו יחדיו (אף כי לעתים תוך חיכוכים ופיצולים) את הקריירה של המקצוע בארץ. מצד אחר, אף כי ברון אינו מתייחס לכך כלל, יש עדויות לכך שמשפטים יהודים ראו עצמם מפותחים יותר מעמיתיהם הערבים. למשל בשנת 1925 כתב ד"ר יצחק נופך, עורך דין שכינה שנים רבות כשופט שלום מטעם הממשלה המנדטורית, רשימת ביקורת על כתב-עת חדש בשם 'אלֶחֶקֶק' (המשפט), ירחון שיצא לאור ביפו, ושעורכו הראשי היה עורך הדין פהמי אלֶחֶסיני. בתחילת הרשימה ציטט נופך את דבריו של אלֶחֶסיני כי מטרתו של כתב-העת החדש תהיה לפרסם 'בקורת מדעית [...] בלי כל כוונות מדיניות'. לאחר מכן סקר נופך בקצרה את המאמרים שפורסמו בכתב-העת ואפיין אותם כ'פרימיטיביים, ילדותיים ודרדקאיים'. והוא סיים את רשימתו בקביעה כי המאמרים בכתב-העת

מיועדים בשביל קורא בלתי מפותח, שטעם רק גרגרים אחרים של התרבות המודרנית, ועל פי אפן הסברתם ועמק מחשבותיהם הם מתאימים לתלמידי בתי הספר הבינוניים שבאירופה, ורובם אולי יהיו משעממים גם בשבילם. אבל אם ניקח את קנה המידה של המזרח העצל והנרדם תרדמת דורות, הרי נראה בירחון זה אותות של התקדמות ושאיפה לתרבות עליונה, של רצון ללמוד ולהתלמד ולקלוט את הדעות האירופיות. בשבילנו היהודים הרי הוא יכול לשמש מכשיר שעל פיו נכיר את מדרגת התפתחותם

1 Ronen Shamir, *The Colonies of Law*, Cambridge 2000, p.170 n. 49

במסדרונות השלטון הבריטי בירושלים ובלונדון (כולל בבית המשפט העליון) והן בתנועה הציונית ובמוסדותיה. הוא ייצג גופים ציוניים רבים, ועם לקוחותיו נמנו עיריית תל-אביב וחברת החשמל. לעובדות אלו ואחרות כיוצא בהן אין זכר בספרו של ברון, והדבר מעורר שאלות באשר למסגרת המושגית שעל פיה נבחרו הנושאים והאישים הנדונים בספר. גם כאן ייתכן כי אימוץ עמדה תאורטית באשר לחשיבות היחסית של עורכי דין בשוק הפרטי לעומת חשיבותם של שופטים ומשפטים בשירות המדינה הייתה עשויה לכוון את ברון בבחירותיו המחקריות או למצער הייתה מסייעת להבהיר לקוראים את הקריטריונים המתודולוגיים והתאורטיים לבחירותיו אלו.

חלקו הרביעי והאחרון של הספר מסייע בהבנת ההטיה המחקרית של ברון להתמקד דווקא בשופטים. חלק זה – המחזיק שמונים ושמונה עמודים – מאורגן סביב השופט החיפאי סטרומזה. מרכזיותו של סטרומזה בספר אינה נובעת מפעילותו המהותית כמשפטן או מתרומתו הציבורית למקצוע, אלא מכך שהסתבך ולבסוף איבד את משרתו עקב שערורייה עסיסית למדי שבה היה מעורב. מדובר בפרשה שנמשכה כמה שנים, ושנגעה לעסקת קרקעות שנקנו ספק בערמה ספק במרמה. ניתן ללמוד מהפרשה על היבטים שונים של מערך רכישת הקרקעות מערבים בידי גורמים פרטיים ועל מערך היחסים הסבוך בצמרת המשפטית באותה התקופה. ברון הלך שבי אחר המסמכים ואחר ההיבטים הפיקנטיים שבסיפור (על גב הספר כתוב: 'כיצד קשורה פרשת אהבים בין מיליונרית קשישה מפילדלפיה לבין אלכסנדר אהרונסון [אחיהם של אהרן ושרה], הצעיר ממנה ב-25 שנה, למערכת השיפוט בארץ ישראל?'). עם זאת ספק אם בספר המבקש להציג את ההיסטוריה של מערכות השיפוט בפלשתינה-א"י מוצדק להקדיש לפרשה זו מקום כה נרחב.

קושטא. עם קבוצה זו נמנו גד פרומקין, יצחק נופך ויוסף סטרומזה, שמונו מאוחר יותר לשופטים, וכן דוד רמז, מרדכי לבנון, יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון, משה שרתוק ומניה וישראל שוחט, שהפנו את מרצם לפעילות פוליטית. חלק זה מחזיק כשישים עמודים, הכוללים פרטים ביוגרפיים לרוב ותיאורים מפורטים של תכנית לימודי המשפטים באיסתנבול. גודש פרטים זה מסייע להבהיר את חשיבותה של איסתנבול כבירת האימפריה, אך תרומתו להבנת מערכת המשפט המקומית מוטלת בספק. אם קבוצת קושטא אכן הייתה קבוצה כמובן הסוציולוגי של המונח, הרי הקשר בין חבריה לא היה מבוסס על השאיפה לפתח קריירה משפטית אלא על מחויבות לאידאולוגיה הציונית. בחלק זה של הספר מתחזרת ההטיה האתנוצנטרית החזקה של ברון. אין ספק שלחלק מהאנשים שלמדו באיסתנבול הייתה השפעה ארוכת טווח על היישוב ומוסדותיו, אך הייתה זו השפעה פוליטית בעיקרה ולא משפטית. ניתן ללמוד מחלק זה של הספר עוד על יחסו החדשני של בן-גוריון למשפט, עובדה הידועה זה כבר. ידוע גם שהיה קשר בין יחסה של ההנהגה הפוליטית של תנועת העבודה למשפט לבין מעמדה של המערכת המשפטית בישראל בשנותיה הראשונות. אך לעניינים אלו חשיבות משנית בלבד בכל הנוגע להבנת המערכת המשפטית בראשית המאה העשרים, וספק אם ההכרעה לייחד להם פרק כה ארוך בספר מוצדקת לאור מטרתו המוצהרת.

הסלקטיוויות הבלתי מוסברת בניתוח מקצוע עריכת הדין ניכרת גם בבחירת האישים שבהם מתמקד ברון. למשל בעוד שמשפטן כפרומקין נזכר עשרות פעמים לאורך הספר, נפקד ממנו כמעט לחלוטין עורך דין הארי סאקר, ששמו נזכר רק בשתי הערות שוליים. משרדו של סאקר בירושלים פעל כבר בראשית שנות העשרים כחברה בין-לאומית. היו לסאקר קשרים הדוקים הן

חלקה של בריטניה בכניין המפעל הציוני. בהקשר זה ראוי לציין כי אין בספר התייחסות משמעותית למשפט השלום העברי. משפט השלום העברי, שפרח למדי בשנות העשרים, ביקש להציע תחליף עברי-לאומי למערכת המשפט הקולוניאלית. במסגרת פרויקט זה הוקמה מערכת מסועפת של בתי משפט עצמאיים לבירור סכסוכים, הוא זכה לתמיכתו של בנטוויץ' ורבים מראשוני המשפטנים בארץ היו מעורבים בו. החמצה זו היא דוגמה נוספת לתמונה החלקית העולה מהספר. ברון ראוי להערכה על עבודתו השקדנית באיסוף החומר ובארגונו. אך לפחות בכל הנוגע לחלק השלישי והרביעי של ספרו, העוסקים בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, קיים פער גדול מדי בין ההבטחה שבכותרת הספר לסלקטיוויות ולדלות המושגית המאפיינות אותו לכל אורכו.

הסלקטיוויות הבלתי מוסברת מתחדרת שבעתיים לנוכח מקומו של היועץ המשפטי לממשלה נורמן בנטוויץ' בפרשה זו. מתיאור הפרשה עולה כי גם בנטוויץ' הסתבך בה. אך האריכות שבה מתוארת הסתבכות זו אינה עומדת בשום פרופורצייה לתרומתו העצומה של בנטוויץ', משפטן בריטי ציוני בעל השקפת עולם משפטית ופוליטית מוצקה, למערכת המשפט בארץ. תרומה זו למרבה הצער אינה מתחוורת מהספר. גם בעניין זה בולט היעדרה של שאלה מחקרית שעשויה הייתה להקנות לספר כיוון ומסגרת. שאלה כזאת יכולה להיות למשל כיצד באו לידי ביטוי במערכת המשפט היחסים בין המדינה הקולוניאלית הבריטית לבין התנועה הציונית. בירורה של שאלה זו באמצעות החומרים שאסף ברון עשוי היה להעלות תרומה חשובה להבנת